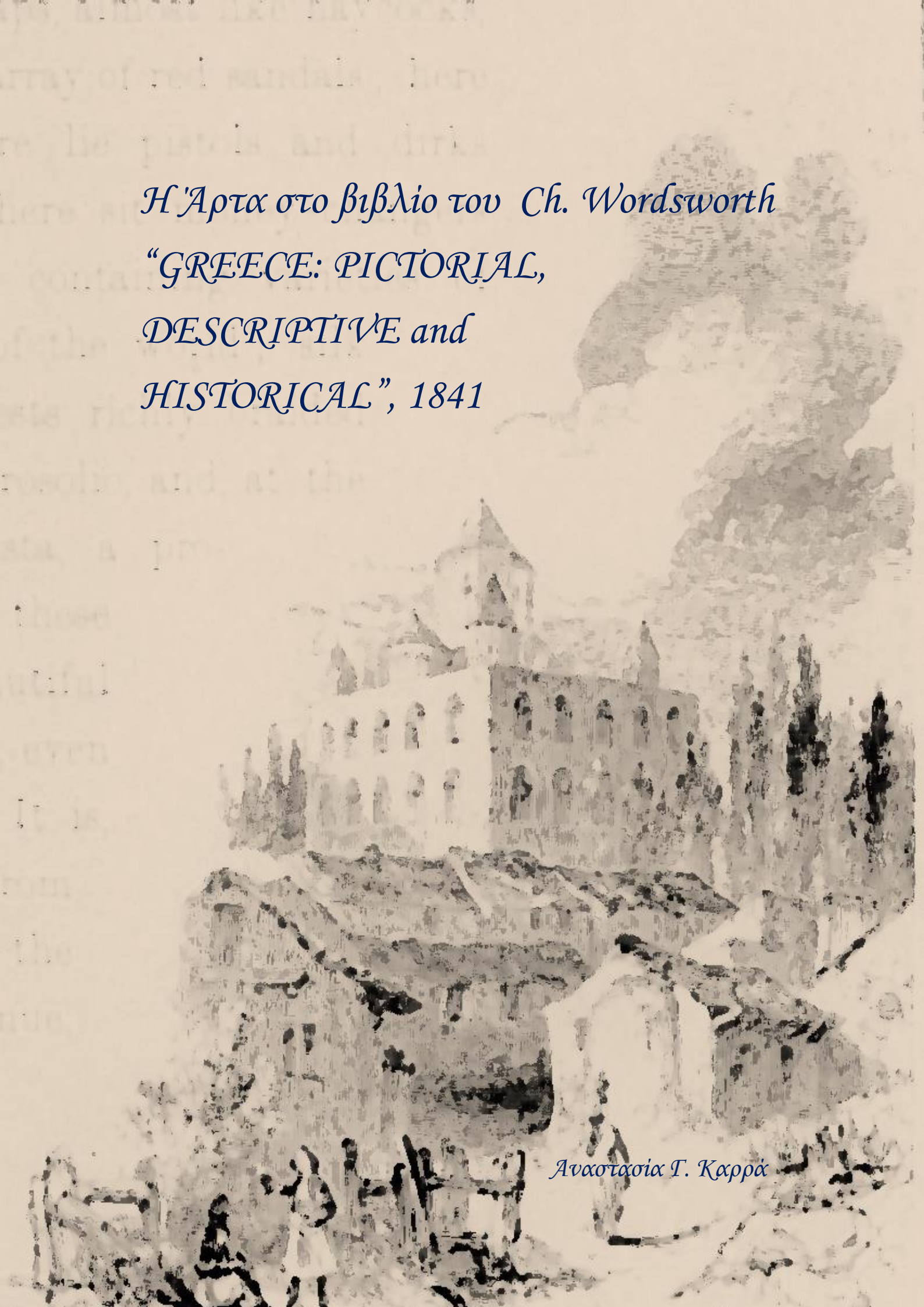

*Η Άρτα στο βιβλίο του Ch. Wordsworth
“GREECE: PICTORIAL,
DESCRIPTIVE and
HISTORICAL”, 1841*

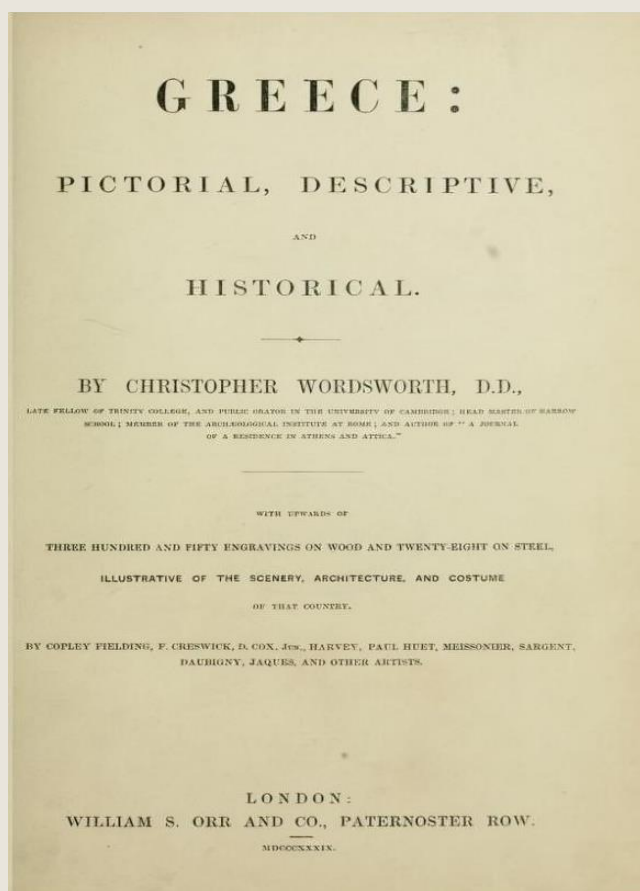
Αναστασία Γ. Κερρά

Λίγα λόγια για την εργασία

Η εργασία που ακολουθεί είναι η μετάφραση του αποσπάσματος που αφορά την περιοχή της Άρτας, από το βιβλίο του Christopher Wordsworth με τίτλο «Greece: Pictorial, Descriptive, And Historical» και συγκεκριμένα των σελίδων 234- 244.

Ο C. Wordsworth (1807-1885) ήταν ένας πολύ σοφός Αγγλικανός κληρικός και Επίσκοπος του Λίνκολν από το 1869 μέχρι το θάνατό του. Εξαιρετικός κλασικός λόγιος και συγγραφέας πολυάριθμων θεολογικών έργων, επισκέφτηκε την Ελλάδα κατά την περίοδο 1832-1833 και ήταν ο πρώτος Βρετανός πολίτης που έγινε δεκτός από τον βασιλιά Όθωνα.

Τα δύο πιο αξιομνημόνευτα έργα του, "Athens and Attica..." και «Greece, pictorial, descriptive...», είναι γραμμένα με ύφος αυθεντικό από τον δέκατο έβδομο αιώνα αλλά απαλλαγμένο από την επιτηδειότητα εκείνων των σοφών έργων στα οποία η μυθολογία, οι παρατηρήσεις στη σύγχρονη γεωγραφία και δημογραφία, τα επιστημονικά σχόλια και οι παρατηρήσεις που γίνονται επιτόπου, αναμειγνύονται με θολό τρόπο. Ένας ακούραστος ερευνητής, ο Wordsworth μας δίνει αυστηρές περιγραφές, ειδικά των αρχαιολογικών χώρων, κάνει

συχνές αναφορές σε κλασικούς συγγραφείς και καταγράφει με ενθουσιασμό όσα βλέπει γύρω του. Για όλους αυτούς τους λόγους, το έργο του γνώρισε άμεση επιτυχία.

Πιο συγκεκριμένα, το βιβλίο του «Greece: Pictorial, Descriptive, And Historical» είναι ένας περιεκτικός οδηγός για την ιστορία, τον πολιτισμό και τη γεωγραφία της Ελλάδας, με λεπτομερείς περιγραφές και ζωντανές απεικονίσεις των πόλεων, των ορόσημων και των τοπίων της χώρας. Το βιβλίο χωρίζεται σε κεφάλαια που καλύπτουν διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει μια λεπτομερή περιγραφή της ιστορίας, της αρχιτεκτονικής και των φυσικών χαρακτηριστικών της περιοχής, καθώς και εικονογραφήσεις και φωτογραφίες

που ζωντανεύουν το κείμενο. Εκτός από την εστίασή του στα φυσικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας, το βιβλίο εξερευνά επίσης την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά της χώρας, συμπεριλαμβανομένης της μυθολογίας, της λογοτεχνίας και της τέχνης της.

Για την εικονογράφηση των βιβλίων του, ο Wordsworth δανείστηκε σχέδια από εκδόσεις του H. Belle και της «Expédition Scientifique de Moree», καθώς και των C.R. Cockerell, Choiseul-Gouffier, Hervé, J.Stuart/N. Revett, Landells και άλλων. Στην εργασία έχουν συμπεριληφθεί όλα τα χαρακτηριστικά που απεικονίζονται στις αντίστοιχες σελίδες 234 – 244 του βιβλίου.

Αναστασία Γ. Καρρά

Οκτώβριος 2024

Ο δρόμος από την Νικόπολη στην Άρτα – Άρτα, η αρχαία Αμβρακία

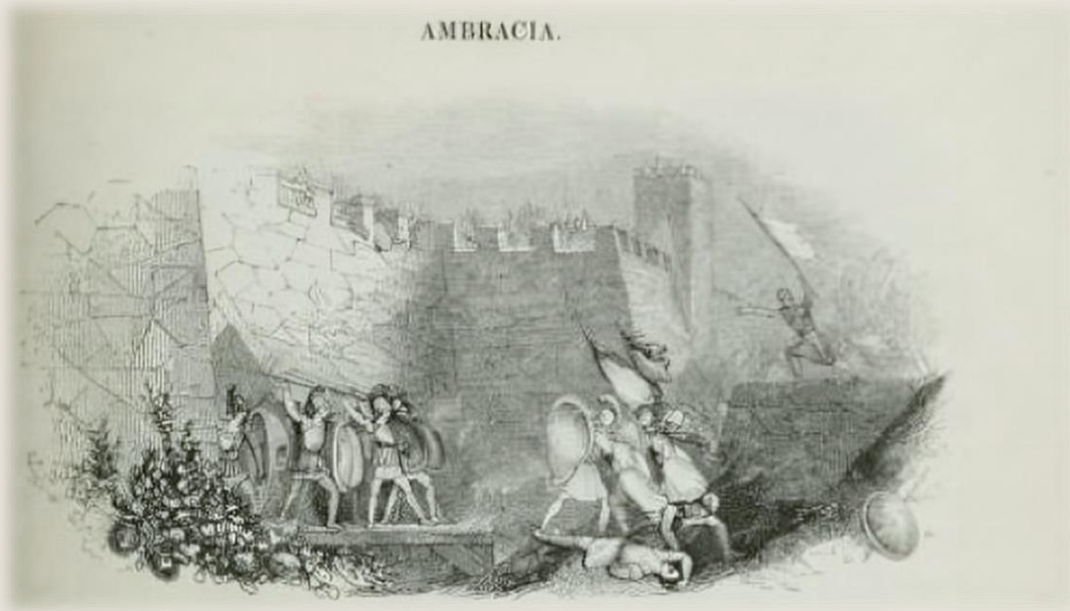
«.....Ο δρόμος από τη Νικόπολη προς την Άρτα ακολουθεί την κατεύθυνση του Υδραγωγείου που αναφέρθηκε πιο πριν, κατά μήκος της ανατολικής κλίσης του όρους Ζάλλογο, μέχρι να φτάσει στο χωριό Λούρος, που αποτελείται από είκοσι πέντε καλύβες. Μετά περνάει από μπαξέδες με πεπόνια και κολοκύθες, και μέσα από φράχτες σκιασμένους με δαμασκηνιές, που κρέμονται από τις έλικες και τις συστάδες άγριων αμπελιών. Σε μικρή απόσταση από το Λούρο φτάνουμε στο ομώνυμο ποτάμι, που το διασχίζεις με αυτοσχέδια περαταριά. Δεν υπάρχει κανένα αξιόλογο αντικείμενο στο δρόμο, που περνά πάνω από μια σειρά από χαμηλούς λόφους, μέχρι να φτάσει στις παρυφές ενός δεύτερου ποταμού, αυτού της Άρτας.

Η ακτή της Ηπείρου από την Πάτρα. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 234.

Η Άρτα είναι χτισμένη στη θέση της αρχαίας Αμβρακίας. Αυτή η απόδειξη, που προέρχεται από τις κλασικές αυθεντικές μαρτυρίες, ενισχύεται πολύ και από την προσωπική μου επιθεώρηση του τόπου. Ο γενικός χαρακτήρας της τοποθεσίας αντιστοιχεί με αυτόν που αποδίδεται στην Αμβρακία. Βρίσκεται σε μια μεγάλη εύφορη πεδιάδα που περιβάλλεται από λόφους. Πράγμα που, αξιοσημείωτο σε αυτή την περιοχή, φαίνεται να υποδήλωνε το όνομα της πόλης και να τράβηξε

την προσοχή των Κορινθίων, οι οποίοι την επέλεξαν ως επιθυμητό μέρος για να ιδρύσουν μια αποικία και εν συνεχεία να προκαλέσουν τον φιλόδοξο Πύρρο να κάνει την Αμβρακία έδρα της κυβέρνησης της Ηπείρου.

Αρχαίο ελληνικό τοίχος που ανασηλώθηκε... "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 235.

Ο ποταμός της Άρτας, που ρέει από τα βορειοανατολικά, κυλάει σε σχήμα τόξου, στο εσωτερικό του οποίου, στην ανατολική πλευρά του, δεσπόζει η πόλη. Ακριβώς μέσα στο βορειοανατολικό κέρατο αυτής της καμπύλης στέκεται ένα κάστρο της ελληνικής αυτοκρατορίας, που διακρίνεται από τον ζωγραφισμένο μιναρέ του τζαμιού του. Στέκεται πάνω σε μια ήπια κλίση του εδάφους, περίπου ένα μίλι γύρω - γύρω, και είναι χτισμένο πάνω σε αρχαία θεμέλια που σχηματίζονται από τεράστιους ογκόλιθους, τοποθετημένους σε οριζόντιες σειρές. Αυτό δεν είναι το αρχαιότερο απομεινάρι της Αμβρακίας. Στη νότια πλευρά του, στο σημείο που χωρίζεται από μια στενή κοιλάδα, στην οποία βρίσκεται η εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων, υψώνεται ένας απόκρημνος λόφος, με περίμετρο πάνω από δύο μίλια, που περιβάλλεται από τείχη πολυγωνικού ρυθμού, τα απομεινάρια της αρχαίας Ακρόπολης. Στα βορειοανατολικά αυτού του λόφου είναι ακόμα ορατή μια από τις πύλες της Ακρόπολης, που σήμερα ονομάζεται Μεγάλη Πύρτα ή Μεγάλη Πύλη. Κοντά της βρίσκεται η εκκλησία της Παναγίας Φανερωμένης, που πήρε το όνομά της από μια θαυματουργή εικόνα που παλαιότερα ήταν κρυμμένη και μετά ξαφνικά βγήκε στο φως, η οποία είναι χτισμένη σε αρχαία θεμέλια, ίσως εκείνα του Ναού της Αθηνάς, που φαίνεται να στεκόταν σε ένα μεγαλειώδες μέρος σαν αυτό. Ο ίδιος ο λόφος φαίνεται να

ονομαζόταν Πέρανθη. Στην όμορφη πεδιάδα από κάτω του, εκτεινόταν η πόλη της Αμβρακίας, βόρεια και δυτικά από τους πρόποδες του λόφου μέχρι την καμπύλη του ποταμού.

Η σημερινή πόλη – Το παζάρι

Η σύγχρονη πόλη καταλαμβάνει μέρος του ίδιου χώρου και απ' αυτόν τον λόφο παρουσιάζει ένα ευχάριστο θέαμα στον θεατή, με τις εκκλησίες με τρούλο και ψηλά μαύρα κυπαρίσσια και τα λευκά τζαμιά, σε συστάδες, ανάμεσα σε εύφορους κήπους μεγάλης χλιδής.

Κοιτώντας προς την αντίθετη κατεύθυνση από το ψηλότερο σημείο αυτού του λόφου, έχουμε θέα στον κόλπο στον οποίο η Άρτα δίνει τώρα το όνομά του, όπως παλιά η Αμβρακία.

Κλαδιά με φρούτα από την περιοχή της αρχαίας Αμβρακίας, κοντά στην Άρτα. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 236.

Αυτές οι ομοιότητες καθώς και άλλες συμπτώσεις αρκούν για να μας προκαλέσουν κάποια δυσπιστία σχετικά με την ακρίβεια του μεγάλου και υπέροχου χάρτη της Ελλάδας, που οροθετήθηκε από τον Chevalier Lapie, στον οποίο η Άρτα είναι φτιαγμένη να αντιστοιχεί, όχι με την Αμβρακία, αλλά με την Αργιθέα. Αλλά και ο Μ. Πουκεβίλ, από τις παρατηρήσεις και τα απομνημονεύματα του οποίου διαμορφώθηκε αυτός ο χάρτης, έδειξε διαθέσεις να μεταφέρει τις τοποθεσίες, ειδικά όσον αφορά τις πόλεις της Ηπείρου, μεγαλύτερες ακόμη και από αυτές του ίδιου του Αυγούστου*, ο οποίος αφαίρεσε, όχι τις πόλεις της, όπως ο Γάλλος Πρόξενος έχει κάνει, αλλά μόνο τους κατοίκους τους, σύμφωνα με τον τρόπο που αυτός θεώρησε δόκιμο. (*εννοεί τον χάρτη της Ελλάδας του Mitchell, Samuel Augustus)

Απόσπασμα από τον χάρτη του Chevalier Laprie με την Δυτική Ελλάδα και λεπτομέρεια του χάρτη με την περιοχή της Άρτας και του Αμβρακικού κόλπου....

Η δυτική Ελλάδα στον χάρτη του Chevalier Laprie, Pierre. «Carte Physique, Historique & Routiere de la Grèce», 1928, ο οποίος βασίστηκε στο βιβλίο του Μ. Fouqueville, "Voyage de la Grèce". «Ο χάρτης του συνταγματάρχη Laprie, αν και από μόνος του μια πολύ αξιόλογη παραγωγή, όταν αναλογιστούμε τις πολλές αμφίβολες και ετερογενείς πηγές από το οποίο συντάχθηκε και το καλύτερο που υπήρχε την εποχή εκείνη, ήταν ακόμα πολύ ελαττωματικός σε όλα τα πιο σημαντικά σημεία της γραμμής...» (Ν.-Η.

Soult de Dalmatie, 1831). Για παράδειγμα η Άρτα αναφέρεται ως «Άργος» και η περιοχή ως «Αμφιλοχία».

Ο πληθυσμός της Άρτας υπολογίζεται σήμερα στις έξι χιλιάδες. Η πόλη υπέφερε σοβαρά από την πανούκλα του 1815, όπως και τα κτίριά της στην επανάσταση του 1821, που έκρινε τη μοίρα του Αλή Πασά. Η Άρτα είναι ένας τόπος ιδιαίτερης σημασίας, καθώς αποτελεί το κλειδί του εμπορίου μεταξύ των πόλεων των επαρχιών της Ηπείρου, όπως το Αργυρόκαστρο και το Μπεράτ, και εκείνων της Ακαρνανίας και της Αιτωλίας. Τα κύρια είδη αυτού του εμπορίου εκτίθενται στα μάτια του ταξιδιώτη καθώς περνάει από το παζάρι, έναν μακρύ δρόμο καλυμμένο με μια τέντα από φτέρες και καλάμια, που αφήνουν έξω τη ζέση και τον ήλιο έτσι ώστε να περνάει μόνο ένα αμυδρό φως.

Το Αργυρόκαστρο. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 237.

Τα καταστήματα που βρίσκονται σε αυτόν τον μεγάλο δρόμο είναι από ξύλο και τα παράθυρα είναι χωρίς τζάμια. Έξω από αυτά προεξέχει μια χαμηλή ξύλινη εξέδρα καλυμμένη με ένα χαλάκι, πάνω στην οποία κάθεται ο ένοικος του μαγαζιού, με τα πλούσια πράγματα που έχει προς πώληση και τα άλλα εμπορεύματά του να κρέμονται πίσω του. Σε μερικές από αυτές τις ξύλινες

πλατφόρμες είναι στοιβαγμένοι μεγάλοι καφέ σωροί από καπνό, που μοιάζουν με άχυρο. Αλλού βλέπεις μια σειρά από κόκκινα σανδάλια. Πιο δω κρέμονται κεντημένες ζώνες. Πιο κει βρίσκονται πιστόλια και ραβδάκια με ασημένιες σκαλιστές λαβές. Πιο πέρα, κάθονται οι έμποροι που ανταλλάσσουν νομίσματα με συρμάτινες θήκες μπροστά τους, γεμάτες με ποικίλα νομίσματα από κάθε περιοχή του κόσμου. Πιο κει μεταξωτά σάλια με ζωηρά χρώματα, γιλέκα πλούσια πλεγμένα με χρυσό, αστραφτερά μπουκαλάκια με ροζόλιο (είδος λικέρ με άρωμα τριαντάφυλλου) και, στην άκρη της αγοράς, αφθονία πεποنيών και σταφυλιών: όλα αυτά τα αντικείμενα μαζί παρουσιάζουν μια όμορφη εικόνα με τα καλούδια της Άρτας, ακόμη και κάτω από τους σημερινούς κυβερνήτες της. Είναι, πράγματι, πολύ ευχάριστο να περνάς από τον ανοιχτό ουρανό και τη λάμψη του καυτού ήλιου σε αυτή τη σκιερή λεωφόρο, της οποίας η σκοτεινιά ζωντανεύει από τα πολλά χαρούμενα χρώματα, ενώ η ηρεμία της δεν διαταράσσεται από τον ήχο των τροχών ή τον θόρυβο των κατοίκων, που κάθονται ακίνητοι σαν νεκροί, και γενικά μέσα σε βαθιά σιωπή.

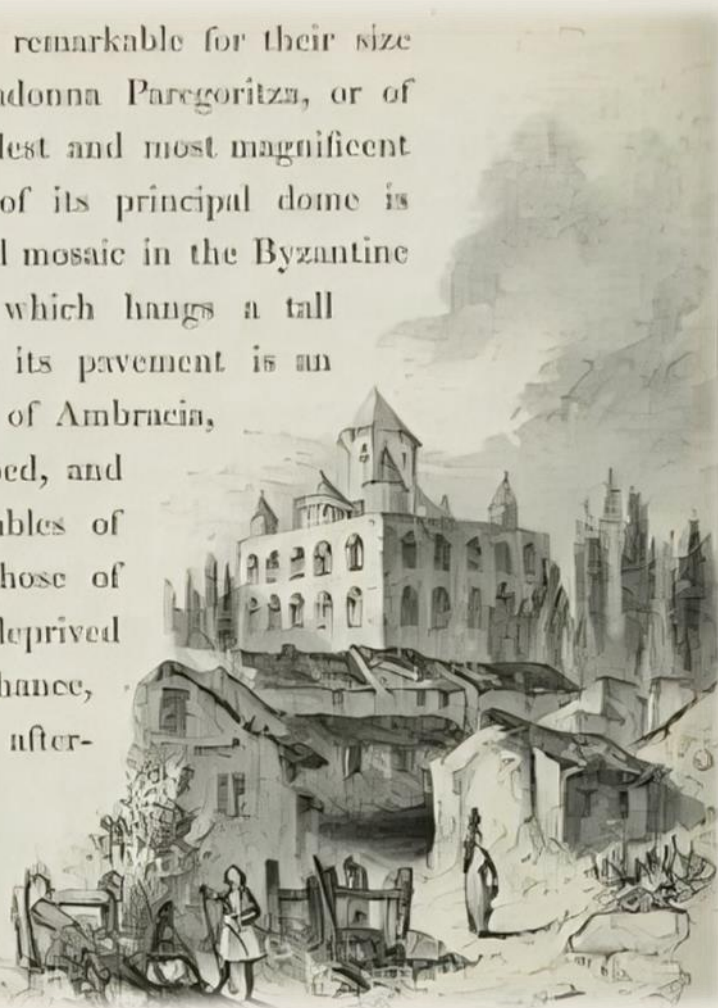
Οι εκκλησίες της Άρτας και οι τοιχογραφίες τους

Οι εκκλησίες της Άρτας είναι αξιόλογες για το μέγεθος και την ομορφιά τους. Αυτή της Παναγίας Πάρηγοριτζας, ή της Πάρηγοριάς, είναι μια από τις παλαιότερες και πιο θαυμάσιες ανάμεσά τους : το εσωτερικό του κύριου τρούλου της είναι εντοιχισμένο με επιχρυσωμένο και ζωγραφισμένο μωσαϊκό βυζαντινού ρυθμού, από το κέντρο του οποίου κρέμεται ένα μακρύ κηροπήγιο με πολλά κεριά. Στο πεζοδρόμιό της υπάρχει μια επιγραφή των πρώιμων χρόνων της Αμβρακίας, πολύ κατεστραμμένη για να μπορέσεις να την διαβάσεις και περιέχει μόνο λίγες συλλαβές από κύρια ονόματα όπως αυτά σπουδαιότερων ανδρών που έχουν στερηθεί την αθανασία από κάποια κακή σύμπτωση, έχει δε σπάσει με το πέρασμα του χρόνου μόνο κατά μερικές έντσες.

Ένας άλλος ναός κάποιου ενδιαφέροντος είναι αυτός της Αγίας Θεοδώρας : περιέχει τον τάφο της Αγίας, που περιγράφεται ως μια δέσποινα από την οικογένεια των Κομνηνών και ιδρυτής μονής αφιερωμένης στην Παναγία. Στην επένδυση μεταξύ του κεντρικού κλίτους και του ιερού, και πάνω από τις τρεις πόρτες που οδηγούν στο τελευταίο, υπάρχουν εντοιχισμένες ολόσωμες προσωπογραφίες, με επιχρύσωση σε φανταχτερό στυλ, όπως συμβαίνει συνήθως σε ελληνικές εκκλησίες μεγάλων διαστάσεων: οι μορφές είναι δεκατρείς σε αριθμό και είναι τοποθετημένες ως εξής: — Σε καθένα από τα δύο άκρα υπάρχουν δύο Απόστολοι. Πιο κοντά στο κέντρο, σε κάθε πλευρά, βρίσκονται δύο Ευαγγελιστές. Σε αντιστοιχία μεταξύ τους είναι ο Άγιος Πέτρος και ο Άγιος Παύλος. Δίπλα στην πρώτη είναι η Παναγία και στη δεύτερη ο Άγιος Ιωάννης ο Βαπτιστής. Και στο κέντρο όλων αυτών, βρίσκεται το πρόσωπο του Κυρίου τους.

Η σειρά με την οποία είναι ζωγραφισμένοι είναι αυτή που συνήθως υιοθετεί σε τέτοιους πίνακες η ελληνική εκκλησία. Στους τοίχους του διαδρόμου (Τριφόριο) υπάρχουν πορτρέτα αγίων ανδρών και γυναικών. Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ οι πρώτοι ατενίζουν τον θεατή, οι δεύτερες φαίνονται μόνο στο προφίλ. Αυτή η μέθοδος αναπαράστασης φαίνεται να έλκει την προέλευσή της από τη άποψη ότι, ενώ η πίστη ενός χριστιανού άνδρα πρέπει να εμφανίζεται με τολμηρή και ατρόμητη συμπεριφορά, η θρησκεία, που της ταιριάζει καλύτερα ο γυναικείος χαρακτήρας, είναι συνεσταλμένη και ανεπιτήδευτη.

churches of Arta are remarkable for their size and beauty; that of the Madonna Paregoritza, or of the Virgin, is one of the oldest and most magnificent of them: the interior of its principal dome is covered with gilded and painted mosaic in the Byzantine style, from the centre of which hangs a tall and elegant candelabrum. In its pavement is an inscription of the early times of Ambracia, which is supposed to be transcribed, and containing only a few syllables of the names, which, like those of the names of men, who have been deprived of immortality by some evil chance, have been broken off from the original by a few inches. Another church of some antiquity is that of St. Theodoros, which contains the

Η εκκλησία της Παρηγορητρίας στην Άρτα. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 238.

Αρχαία νομίσματα στην Αμβρακία

Ο Περσέας (της Μακεδονίας) καθυστέρησε για αρκετές μέρες στις όχθες του Αραΐθωνα ή Αράχθου, του ποταμού που ρέει δίπλα στην πόλη της Άρτας και από τον οποίο προέρχεται το όνομά της. Και ο ταξιδιώτης που θυμάται αυτή την

περίσταση θα είναι ευγνώμων για την ευκολία που του παρέχεται σήμερα να τον διασχίσει από μια όμορφη πέτρινη γέφυρα πάνω από το ρέμα. Στην άλλη, ή στη δυτική πλευρά αυτής της γέφυρας, ο πλακόστρωτος δρόμος περνά μέσα από μια πλούσια και καλά καλλιεργημένη πεδιάδα, της οποίας η γονιμότητα αναγνωρίστηκε από τους αρχαίους Μονάρχες της στα πολλά εμβλήματα που ήταν χαραγμένα στα νομίσματα όπου και καταγράφηκε η τιμή που της απέδιδαν. Έτσι, σε αυτά του Πύρρου, του Ηπειρώτη βασιλιά, εμφανίζεται η θεά Δήμητρα κρατώντας στάχυα στο δεξί της χέρι. Τα αρχαία νομίσματα, από αυτή την άποψη, διέθεταν ένα πλεονέκτημα έναντι των σύγχρονων, ότι δηλαδή παρουσιάζοντας τα κύρια χαρακτηριστικά του εδάφους και της χώρας στην οποία ανήκαν, υποδήλωναν και ενέπνευαν ένα αίσθημα πατριωτισμού, το οποίο δημιουργούσε έτσι ένα μέρος του εθνικού νομίσματος.

Η κεφαλή της Αθηνάς από αρχαίο ελληνικό νόμισμα. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 235.

Τα ερείπια στους Ρωγούς

Περνώντας το μικρό χωριό Ρόκα, που πήρε το όνομά του από τη μεγάλη ποσότητα ινδικού καλαμποκιού, γνωστό εδώ με αυτό το όνομα που καλλιεργείται κοντά του, φτάνουμε, σε μια ώρα και ένα τέταρτο από την Άρτα, στον ποταμό Λούρο, που είναι το δυτικό όριο της πεδιάδας της Αμβρακίας. Το ρέμα διασχίζεται με βαρκάκι και σε ένα τέταρτο της ώρας, πηγαίνοντας δυτικά, φτάνουμε στους πρόποδες του λόφου στον οποίο βρίσκονται τα Έλληνικά ερείπια, που σήμερα ονομάζονται Ρωγοί.

Η τοποθεσία αυτής της αρχαίας πόλης είναι σε πολύ πλεονεκτική θέση. Διαφεντεύει τη δυτική είσοδο του λεκανοπεδίου της Αμβρακίας και φυλάσσεται αμυντικά από τις τρεις πλευρές της από πλωτό ποτάμι. Τα ίδια τα ερείπια δεν είναι πολύ πρώιμης εποχής. Το σχέδιο της Ακρόπολης είναι κανονικό και

“Πύργος του Κάστρου των Φωγών με αρχαία και μεσαιωνική φάση”.
Φωτογραφία του αρχαιολόγου Παναγιώτη Βοκοτόπουλου τον Μάρτιο του 1967. (Πηγή : Λεύκωμα ΗΠΤΕΙΡΟΣ, Θεσσαλονίκη, 2011)

αποδεικνύει ότι, την εποχή της ανέγερσής της, η επιστήμη της στρατιωτικής αρχιτεκτονικής ήταν πολύ προχωρημένη. Στον περιβάλλοντα τοίχο εμφανίζονται σε τακτά χρονικά διαστήματα ορθογώνιοι πύργοι, χτισμένοι σε οριζόντιες στρώσεις τοιχοποιίας. Η δομή του ίδιου του τοίχου είναι υπέροχα συμμετρική και απολαμβάνει σχεδόν την ακρίβεια και τη συμπαγή μορφή του μωσαϊκού.

Αυτή η πόλη καθίσταται πολύ ενδιαφέρουσα από

την εξαιρετική διατήρηση των ερείπιών της. Σε λίγες εβδομάδες θα

μπορούσε να είναι έτοιμη για την υποδοχή μιας αποικίας από την Κόρινθο ή την Αμβρακία και να τεθεί σε κατάσταση να αντέξει σε μια πολιορκία. Οι αναστηλώσεις των τειχών της, τόσο της ρωμαϊκής όσο και της μεσαιωνικής εποχής, αποδεικνύουν ότι θεωρήθηκε σημαντικό φρούριο και στις δύο. Στο κέντρο της ακρόπολης βρίσκονται τα ερείπια μιας μοναστικής εκκλησίας, που περιέχει μερικές τοιχογραφίες που κάλλιστα θα μπορούσαν να είχαν αποτελέσει υλικό στον Δάντη για τα σκίτσα στην Κόλασή του. Από τη νότια γωνία της Ακρόπολης έχεις μια ευχάριστη θέα του ποταμού που ξετυλίγεται στους πρόποδες της πόλης και της πλατιάς έκτασης του Αμβρακικού Κόλπου στο βάθος.

Ακτές της Αλβανίας. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 240.

Τα ερείπια στο Καστρι

Προχωρώντας ανάμεσα στα δάση στη δεξιά ή στη δυτική όχθη του ποταμού, βρισκόμαστε βορειοδυτικά, ανάμεσα στους χαμηλούς λόφους που οδηγούν στην πεδιάδα του Λέλοβο. Σε λίγα μίλια βορειοανατολικά αυτού του χωριού, βρίσκεται ο δασώδης, απότομος και κωνικός λόφος Καστρι, στον οποίο βρίσκονται τα ερείπια μιας αρχαίας ελληνικής ακρόπολης. Κάτω από το λόφο, στα ανατολικά, φαίνεται μια όμορφη κοιλάδα, με μια λίμνη. Τα ερείπια στο Καστρι φαίνεται να είναι της ίδιας χρονολογίας με εκείνα που περιεγράφηκαν προηγουμένως στους Φωγούς. Ωστόσο υπάρχει κάποια διαφορά στον χαρακτήρα των δύο τόπων : το πρώτο φαίνεται ότι χτίστηκε σχεδόν αποκλειστικά για σκοπούς επίθεσης και άμυνας και όχι για κατοίκηση. ενώ το τελευταίο ήταν καλά προσαρμοσμένο και για τα δύο. Το ένα ήταν ακρόπολη, το άλλο, μια πόλη.

Αλλά, στο μεταξύ, ποιοι ήταν οι κάτοικοι αυτών των δύο τόπων, που μόλις επισκεφτήκαμε; — σε ποια επιτεύγματα διακρίθηκαν; — σε ποια έθνη ανήκαν; — ποιες ήταν οι περιουσίες τους, πώς ονομάζονταν ακόμη και οι ίδιες οι πόλεις;

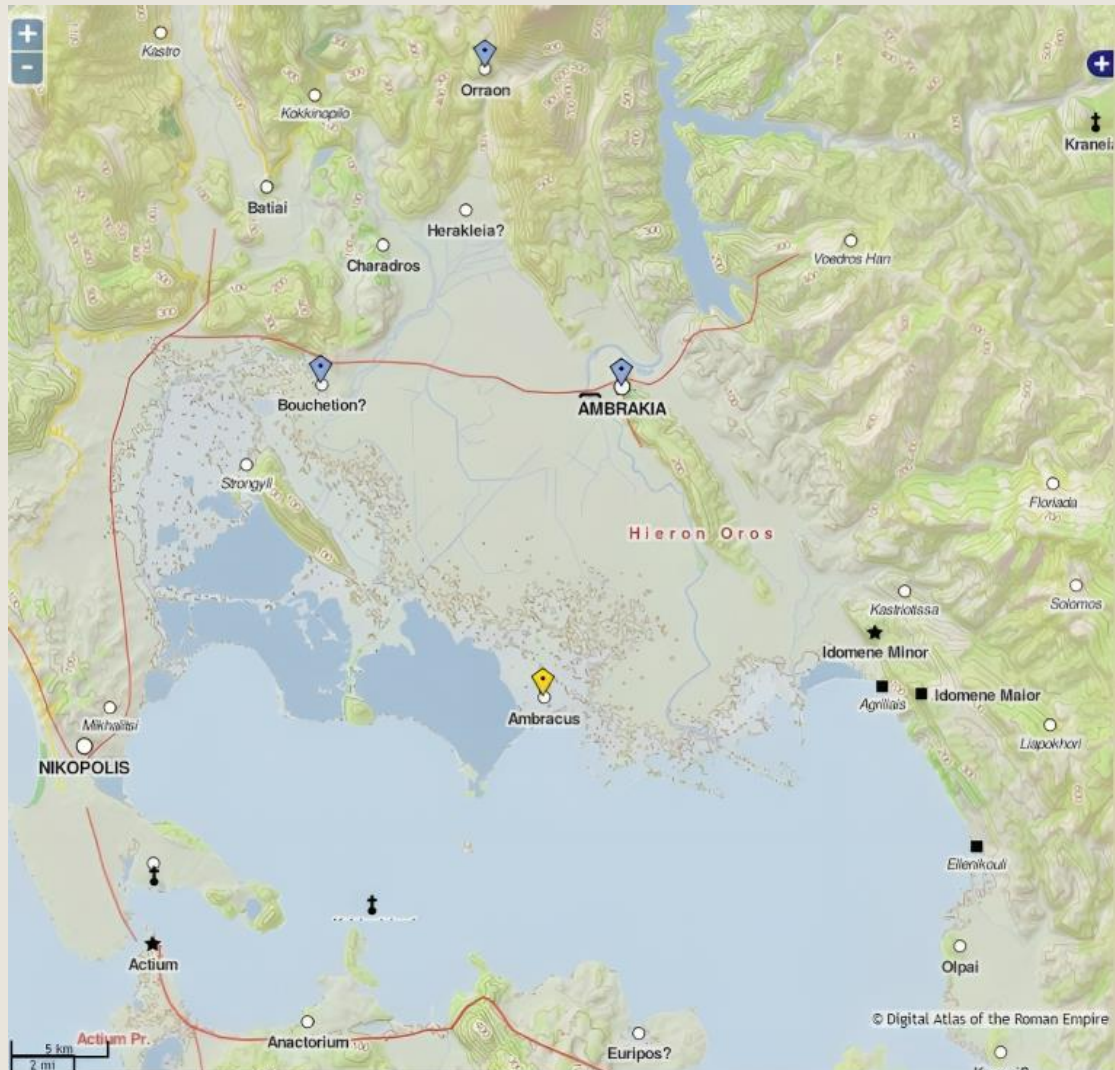
Τα αποδεικτικά στοιχεία που παρέχονται για την απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα είναι πολύ λίγα και μπορούν να οδηγήσουν μόνο σε υποθετικό αποτέλεσμα. Ο Φίλιππος, ο γιος του Δημητρίου, του βασιλιά της Μακεδονίας, παρακινήθηκε από τις επείγουσες ικεσίες των Ηπειρωτών να πολιορκήσει τον Άμβρακο, που βρισκόταν σε ευνοϊκή θέση για να προωθήσει τα σχέδια ενός εχθρού που επιθυμούσε, όπως οι Ηπειρώτες, να περάσει πάνω από το έδαφος της Αμβρακίας. Ο Άμπρακος περιγράφεται από τον ιστορικό Πολύβιο, στην αφήγησή του για την εκστρατεία του Φιλίππου, πως βρίσκονταν ανάμεσα σε βάλτους και υπήρχε μόνο ένα σημείο προσέγγισης από την Αμβρακική χώρα, ήτοι από ένα στενό τεχνητό μονοπάτι μέσα από τον βάλτο. Αν υποθεθεί, όπως φαίνεται πιο φυσικό, ότι ο Άμβρακος βρισκόταν στη συνοριακή γραμμή μεταξύ Ηπείρου και Αμβρακίας, αυτό το έλος πρέπει να βρισκόταν μεταξύ της Αμβρακίας και της πεδιάδας της Αμβρακίας, δηλαδή στα νοτιοανατολικά της πρώτης. Δεν είχε μεγάλη έκταση, αλλά ήταν καλά οχυρωμένος από τείχος και πύργους. Μετά από πολιορκία ο Φίλιππος τον κατέκτησε και τον παρέδωσε στους Ηπειρώτες.

“Pictorial, Descriptive, and Historical”, 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 241.

Στη συνέχεια βιάστηκε γρήγορα από μια πόλη που ονομαζόταν Χαράδρα, στοχεύοντας στο στενότερο μέρος, δηλαδή το στόμιο, του Αμβρακικού κόλπου, το οποίο ήταν πρόθυμος να διασχίσει στην πορεία του προς την Ακαρνανία. Από αυτό το γεγονός φαίνεται ότι η Χαράδρα βρισκόταν σε ευθεία γραμμή μεταξύ Άμβρακου και Ακτίου. Αυτές οι λεπτομέρειες είναι, πιστεύουμε, αρκετές για να δικαιολογήσουμε την υπόθεση ότι ο Άμπρακος συμπίπτει, όσο αφορά την τοποθεσία, με το Καστρί. Οι Ηπειρώτες, από την κατάσταση τους και από την έλλειψη δύναμης, ούτε θα ήθελαν, ούτε θα μπορούσαν να διατηρήσουν ένα φρούριο που κρέμεται πάνω από τα Αμβρακικά σύνορα, αν δεν ήταν στη δική τους γειτονιά και επομένως στη βορειοδυτική πλευρά της εχθρικής χώρας. Επιπλέον, δεν ακούσαμε για καμία αντίσταση από την πόλη της Αμβρακίας στους πολιορκητές του Άμβρακου, κάτι που, αν ο Άμπρακος βρισκόταν στον Αμβρακικό Κόλπο, και ήταν επομένως η πόρτα του εμπορίου αυτής της πόλης,

οίγουρα θα είχε υπάρξει. Η θέση της λίμνης και του έλους στα νοτιοανατολικά του λόφου Καστρι, επιβεβαιώνει το παραπάνω συμπέρασμα.

Ψηφιακός χάρτης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με πληροφορίες για όλες τις αρχαίες τοποθεσίες που βρίσκονται στην περιοχή της Αμβρακίας. Εδώ βλέπουμε τη θέση του Άμβρακου στην τοποθεσία που σήμερα ονομάζεται Φιδόκαστρο, στον Αμβρακικό κόλπο και όχι στη θέση βόρεια των Ρωγών, στο λόφο Καστρι (αρχαίες Βατιές – νότια του χωριού Ριζοβούνι) που λανθασμένα του αποδίδει ο συγγραφέας.
(Πηγή : <https://imperium.ahlfeldt.se/>)

Επιτρέποντας την ορθότητά της παραπάνω υπόθεσης, μας είναι πολύ εύκολο να εξακριβώσουμε το αρχαίο όνομα της πόλης που περιεγράφηκε παραπάνω, που βρισκόταν στη θέση Ρωγοί. Ο Φίλιππος, μετά την πολιορκία του Άμβρακου, έσπευσε προς το Άκτιο και πέρασε στο δρόμο του από τη Χαράδρα, η οποία λοιπόν βρισκόταν σε ευθεία γραμμή μεταξύ αυτών των δύο σημείων. Η μόνη τοποθεσία που ικανοποιεί αυτή την προϋπόθεση, και όπου υπάρχουν λείψανα ελληνικής εποχής, είναι οι Ρωγοί. Το όνομα, επίσης της Χαράδρας, υποθέτει ένα ποτάμι κοντά του, πράγμα που συμβαίνει εκεί. Ο όρος “Χάραδρος”, με τον οποίο

κρέμονται πάνω από το νερό και βαθαίνουν τη σκιά που ρίχνουν πάνω της οι απότομες όχθες της. Εδώ κι εκεί μερικά νούφαρα αυθίζουν στην επιφάνεια και ρίχνουν λίγο φως στο σκοτεινό της χρώμα. Οι μόνοι ήχοι που ακούς κοντά της είναι εκείνοι του άγριου πτηνού που ξαφνιαάζεται από το θρόισμα των φυτών κάτω από τα βήματα του ταξιδιώτη. Ο δρόμος βρίσκεται στο ανατολικό χείλος της: την περιβάλλει ένα δάσος από βελανιδιές, οξιές και σφενδάμια, το οποίο πυκνώνει όλο και πιο πολύ και από τις δύο πλευρές, καθώς προχωράμε. Το ποτάμι ακούγεται να τρέχει κατά μήκος της βραχώδους κοίτης του, σε μικρή απόσταση στα δεξιά μας, αλλά δεν φαίνεται από τη δρόμο μας μέχρι να διασχίσουμε ένα μονοπάτι που περνά από πάνω του από τη γέφυρα της «Κυράς του Πάσα».

Η λίμνη Ulleswater στη βόρεια Αγγλία που θύμιζε στον συγγραφέα η λίμνη του Ζηρού. Η ομοιότητά τους είναι εντυπωσιακή. (Artist : W. Harvey, Engraver : T. A. Prior, Dated : 1848, Source :

<https://www.swangallery.co.uk/>)

Τα τοπία εδώ είναι μαγευτικά, όπως θα τα χαρακτήριζε ο Σαλβατόρ Ρόζα* (*Ιταλός ζωγράφος). Το νερό του ποταμού τρέχει πάνω από καταρράκτες, Σπασμένα πλατάνια, σκισμένα από τη βία του νερού, κρέμονται πάνω από το ρέμα. Κατά μήκος του κορμού τους φαίνονται μερικές στικτές κατσίκες να σκαρφαλώνουν, ενώ στην άλλη πλευρά του νερού εμφανίζεται ο γιδοβοσκός, με

το κόκκινο φέσι του να λάμπει μέσα από τα δέντρα. Συνεχίζουμε την πορεία μας στη δεξιά όχθη του ρέματος. Ο ταξιδιώτης που αποκλίνει από την πορεία του εδώ πιθανότατα θα οδηγηθεί να επιστρέψει πίσω σε αυτή, από τους λύκους, που δεν είναι ασυνήθιστο να τους συναυτήσεις σε αυτό το μοναχικό δάσος. Ανεβαίνοντας προς τα δεξιά πάνω από μερικούς μεγάλους, σαν κάστρο, βράχους από γκριζό ασβεστόλιθο, μπαίνουμε σε μια πιο ανοιχτή περιοχή, αλλά δεν υπάρχει σε αυτήν εμφάνιση ζωντανών πλασμάτων ή ανθρώπινης παρουσίας. Αφού προχωρήσουμε λίγο πιο βόρεια, πλησιάζουμε πάλι το ποτάμι, και μπαίνουμε σε ένα μικρό χωριό δίπλα του.

Σκίτσο με τη λίμνη Ζηρού του Edward Lear. "LAKE OZEIROS. 4 May 1849", που ο συγγραφέας προσομοιάζει με τη λίμνη Ulleswater στη βόρεια Αγγλία. (Πηγή: Houghton Library, Harvard University)

Το τοπίο στο Χαράντζο

Τους καλοκαιρινούς και φθινοπωρινούς μήνες, το Χαράντζο, — γιατί αυτό είναι το όνομά του χωριού — είναι έρημο. Οι κάτοικοι αμπαρώνουν τα παράθυρά τους, κλειδώνουν τις πόρτες τους και εγκαταλείπουν τα σπίτια τους, που παραδίδονται αυτή την εποχή στο έλεος των κουνουπιών που μολύνουν τον τόπο και τους διώχνουν από τα σπίτια τους. Οι πλούσιοι ορυζάνες, καθώς και η πληθώρα ελωδών φυτών στην γύρω περιοχή, αποτελούν αλάθηαστες ενδείξεις για την επικράτηση της ελονοσίας, η οποία λειτουργεί ως μια άλλη αιτία για το φευγιό τους.

Η κοιλάδα του Αράχθου. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 242.

Ο δρόμος από το Χαράντζο βρίσκεται κατά μήκος του φαρδιού και βοτσαλωτού κορμού του αρχαίου Χαράδρου, ένα όνομα που φαίνεται να συνδέεται με αυτό του χωριού που αναφέραμε παραπάνω: οδηγεί μέσα από μακριά αλούλια από αγκαθωτά παλιούρια και πότε - πότε αλλάζει πορεία μέσα από βαλτώδεις αγρούς με ινδικό καλαμπόκι. Η κοιλάδα περνά μέσα από μια στενωπό, στις δύο πλευρές της οποίας υπάρχουν πολύ ψηλοί βράχοι: εκείνοι που είναι στα αριστερά σκεπάζονται στην κορυφή τους από δέντρα. Οι θάμνοι που κυματίζουν στον άνεμο στην κορυφή είναι ελάχιστα ορατοί, λόγω του ύψους τους. Τα καλλιεργούμενα κομμάτια της κοιλάδας είναι γεμάτα με καλαμπόκια, και το έδαφος ποτίζεται παντού με γάργαρα ρυάκια.

Καταιγίδα στον Αμβρακικό κόλπο. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 244.

Αρχαία κάστρα - Γιάννενα

Ένα αρχαίο φρούριο υψώνεται πάνω από τα βράχια στα δεξιά, για να φυλάει την είσοδο του φαραγγιού: ονομάζεται Τέροβο (Teravo) : ένα δεύτερο, που ονομάζεται Μουσιωτίτσα, (Mesotitza), απέχει δύο μίλια από αυτό, στα αριστερά. Στην κοιλάδα από κάτω υπάρχει ένας νερόμυλος, ευχάριστα προστατευμένος από δέντρα. Η κορυφογραμμή των βουνών στα βόρεια ονομάζεται Τόμαρος (Tomaritzza), κι αυτή στα βορειοδυτικά Ολίτσικα (Olitzza). Ακολουθώντας την κοιλάδα, αφήνουμε στα δεξιά μας το στενό πέρασμα του Ζαγατόρου (Zagatoro), όπου, όπως υποστηρίζουν οι αγρότες, υπάρχουν ερείπια αρχαίας ακρόπολης στη βόρεια πλευρά της στενωπού.

Η παρούσα διαδρομή προσφέρει στον ταξιδιώτη μια προοπτική πολλών γεωγραφικών και αρχαίων ανακαλύψεων. Και ακόμη κι αν η επιτυχία του από αυτή την άποψη είναι κατώτερη των προσδοκιών του, η μοναδική ομορφιά του

φυσικού τοπίου θα του ανταμείψει για τον κόπο του. Μετά από μια διαδρομή δώδεκα ωρών από το Χαράντζο, φτάνουμε στις πύλες των Ιωαννίνων.

Η πόλη και η λίμνη των Ιωαννίνων. "Pictorial, Descriptive, and Historical", 1841, Christopher Wordsworth, σελίδα 245.

Βιβλιογραφία

1. Wordsworth, Ch., "Greece: Pictorial, Descriptive and Historical", S. Orr και Amen Corner, London, 1841
2. Δάκκαρης Σ., «Συμβολή εις την τοπογραφίαν της αρχαίας Ηπείρου», ΑΕ 1957, σ. 88 – 113.
3. Tobias, G., *Military Mapping, Philhellenic Geography, and the Making of Greece, 143 1811–1827*, *The Historical Review/La Revue Historique*, 19(1), 143–166. 2023

@Αναστασία Γ. Κερρά

Οκτώβριος 2024